Sakarya Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD)

ISSN 2147-768X

The Sakarya
Journal of Law (The SJL)

Temmuz 2022
C. 10 • S. 1 • s. 309-322

Duguit'nin Egemenlik Kavramı Üzerine Eleştirileri ve Uluslararası Hukuk Bağlamında Egemenlik Kavramı(*)

Duguit's Criticism on the Concept of Sovereignty and the Concept of Sovereignty in the Context of International Law

Arş. Gör. Görkem KAYACIK(**)

Öz

Duguit'nin hukuk felsefesi ve devlet teorisi kamu hukuku alanında önemli bir konum teşkil etmektedir. Yazarın sosyoloji biliminden sıklıkla yararlandığı ve bu iki sosyal bilim alanı arasında bir bağ kurarak hukuka sosyolojik bir bakış açısı getirdiği söylenebilir. Bu noktada yazar döneminin birçok farklı hukukçusu gibi pozitivist bir çizgiyi benimsemekle birlikte benimsediği sosyolojik yaklaşım ile özgünleşir. Devlet teorisinin genel kabul görmüş kavramlarına bu çerçevede getirdiği eleştiriler ise o dönemde sıklıkla eleştirilse de günümüzde çoğu teorisyence benimsenmiş hususların erken birer örneğini teşkil etmektedir. Duguit'ye göre "*devletin kişiliği, milli irade, egemenlik*" gibi kavramlar sosyolojik olgular olarak gözlemlenmesi mümkün şeyler değildirler ve bu nedenle metafizik birer kurgu olarak, devlet teorisine kaynak teşkil edemezler. Özellikle "*egemenlik*" kavramı devletin temel unsurlarından biri olarak lanse edilse de bu kavram ile ne kamu hukukunu ne de uluslararası hukuku bağdaştırmak mümkün değildir. Bu kavramları bağdaştırmaya yönelik teoriler ise başarısızlığa mahkûmdurlar. Sağlam temeller üzerinde yükselen ve pozitif olgularla bağdaşır bir kamu hukuku ve uluslararası hukuk inşa etmek adına yapılması gereken, zaten gerçekle uyumlu bir yanı olmayan fakat sadece kabul edildiği için var olan egemenlik kavramından vazgeçmektir.

Anahtar Kelimeler

Léon Duguit, Egemenlik Kavramı, Uluslararası Hukukta Egemenlik, Devlet Egemenliği, Ulusal Egemenlik.

Abstract

Duguit's legal philosophy and state theory constitute an important position in the field of public law. It can be said that the author frequently benefited from the science of sociology and brought a sociological perspective to law by establishing a link between these two social sciences. At this point, the author adopts a positivist line like many different legal philosopher of his time, but becomes specific with the sociological approach he has adopted. Although his criticisms of the generally accepted concepts of the

(*) Araştırma Makalesi / Makale Geliş Tarihi: 11.05.2021 - Makale Kabul Tarihi: 10.05.2022

(**) Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Sakarya - Türkiye
E-posta: gorkemkayacik@sakarya.edu.tr
Orcid No: https://orcid.org/0000-0001-7530-2722

state theory were frequently criticized in that period, they constitute an early example of the issues adopted by most theorists today. According to Duguit, concepts such as "*the personality of the state, national will, sovereignty*" are not things that can be observed as sociological phenomena and therefore, as metaphysical fictions, they cannot constitute a source for the theory of the state. Although the concept of "*sovereignty*" is introduced as one of the basic elements of the state, it is not possible to reconcile this concept with either public law or international law. Theories to reconcile these concepts are doomed to failure. What needs to be done in order to build a public law and international law that is based on solid foundations and is compatible with positive facts, is to abandon the concept of sovereignty, which is not compatible with reality, but exists only because it is accepted.

Keywords

Léon Duguit, Concept of Sovereignty, Sovereignty in International Law, State Sovereignty, National Sovereignty.

GİRİŞ

Léon Duguit, 20. Yüzyılın en önemli hukukçularından biri olarak kabul edilmekle birlikte[1] onun devlet teorisine getirdiği yıkıcı yaklaşım ve bu yaklaşım neticesinde tetiklediği tartışmalar göz önüne alındığında önemli bir devlet teorisyeni olarak da kabul edilmesi mümkündür. Duguit'nin genel olarak hukuk bilimine ve bilhassa da devlet teorisine yaptığı en önemli katkı o güne kadar birer ön kabul olarak kabul edilmiş kavramları tartışmaya açması ve bunları radikal biçimde reddetmesi neticesinde tüm teorisyenleri bu kavramları tekrar düşünmeye sevk etmesidir.[2] Bunun yanı sıra her ne kadar "devletin kişiliği, devletin iradesi, milli irade ve egemenlik" gibi kavramları tümden reddetmeye varan fikirleri ağır eleştirilere maruz kalsa da[3] Duguit'nin benimsediği metodoloji ile bu kavramları metafizik addetmesi ve etkilendiği Comte[4] gibi sosyal olguların pozitif tezahürlerini gözleme tabi tutması neticesinde ortaya koyduğu tahliller oldukça önemlidir.[5] Nihayetinde Duguit'nin sosyoloji biliminin metodolojisini ve kavramlarını hukuk bilimine uygulayarak ortaya koyduğu sosyolojik hukuk yaklaşımı yazarın hukuk bilimine yaptığı bir diğer değerli katkıyı teşkil etmektedir.

---

1 Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1958, s. 329.

2 Bu noktada Laski'den aktaran Akbay, Duguit'nin teorisine taraftar olan veya olmayan her hukukçunun *"... hukuki zihniyetini bu yeni görüş tarzına ayarlamak zorunda kaldığını..."* ifade etmektedir. Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** s. 329. Günal da benzer tespitlerde bulunarak Duguit'nin teorisinin, onu göz ardı etmeye imkân vermeyecek mahiyetteki etkisine işaret etmektedir. Yılmaz Günal, **Duguit ve Devlet Nazariyesi,** Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.: 19, S.: 02, 1964, s. 284.

3 Okandan, eleştirilerin genel olarak, Duguit'nin bu kavramları reddi sebebiyle "anarşiye sebep olmak" noktasında toplandığını ifade etmektedir. Hatta bu eleştirilerin Duguit'ye Esmein tarafından *"gerçekle alakası olmayan anarşist"*, Hauriou tarafından da *"kürsü anarşisti"* denmesine kadar giden bir ağırlıkta olduğunu Okandan aktarmaktadır. Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri Cilt II**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Bası, İstanbul 1959, s. 950.

4 Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi,** Siyasal Kitabevi, 14. Baskı, Ankara 2019**,** s. 283.

5 Duguit'nin teorisinin temelindeki metodolojide büyük ölçüde Comte ve Durkheim'dan esinlenmiştir. Aydan Ömür Surlu, **Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı,** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 2009, Cilt 13, Sayı 3-4, s. 107.

Duguit'nin çalışmalarına konu ettiği, yeniden ele alınmasını önerdiği ve hatta reddiye içerisine girdiği kavramlardan biri de "egemenlik" kavramıdır. Birçok farklı eserinde, "devletlerin egemenliği" ve "milli egemenlik" kavramları üzerinden konuyu ele alan yazarın, egemenlik üzerine fikirlerini toplu bir şekilde sunduğu, Columbia Üniversitesinde verdiği derslere dayanan "egemenlik ve özgürlük" isimli bir eseri de bulunmaktadır.[6] Çalışmamızda özellikle bu yazıdan ve Duguit'nin diğer eserlerinden yararlanarak, "egemenlik" kavramına ilişkin geliştirilen yaklaşımı, özellikle uluslararası hukukta devletlerin egemenliği üzerinden ele alacak, Duguit'nin farklı uluslararası hukuk teorilerine getirdiği eleştirileri inceleyeceğiz. Bunun için ilk olarak Duguit'nin hukuk bilimi ve devlet teorisi açısından doktrindeki yerini tespit edecek, sonrasında ise "egemenlik" kavramına dair teorilerle birlikte Duguit'nin yaklaşımını aktaracağız.

I. DUGUİT'NİN DEVLET TEORİSİ

Duguit'nin devlet teorisi, döneminin klasik devlet teorilerine getirdiği eleştiriler ve reddiyeler üzerinden şekillenmiştir ve kıymetini de buradan almaktadır. Birçok yazar Duguit'nin eleştirdiği fikirlerin yerine sağlam bir teori koymakta bu fikirlere getirdiği eleştirilerde olduğu kadar başarılı olamadığını ifade etmektedir.[7] Bu nedenle Duguit'nin devlet teorisini, reddettiği genel kabul görmüş fikirler üzerinden ele almak faydalı olacaktır. Belirtmek gerekir ki Duguit'nin giriştiği ve neticesinde birçok farklı kamu hukukçusunu karşısına aldığı bu eleştirilerin temelinde benimsemiş olduğu metodoloji yatmaktadır. Duguit'nin reddettiği "*devletin kişiliği, milli irade, egemenlik*" gibi hususların her biri bu metodolojinin farklı konulara uygulanması neticesinde ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla hepsinden önce Duguit'nin metodolojisini anlamak gerekmektedir. Duguit metodolojisini üç başlık altında tanımlamaktadır. Bu tanıma göre toplumsal olguları bilimsel bir yöntemle ele almak, bu olguları somut tezahürleri üzerinden anlamlandırmak ve bu somut tezahürlerin doğrulamadığı durumları herhangi bir önyargıya dayanmaksızın reddetmek gerekmektedir. Bu bağlamda fiziksel dünyada bir karşılığı olmayan, bilimsel metotlarla doğrulanamayan bu fizikötesi kavramlar tümden reddedilmelidir.[8]

---

6 Duguit, "Traité Droit Constitutionnel" adlı eserinde de klasik egemenlik doktrinine getirdiği eleştiriler için bu eserine işaret etmektedir. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II**, Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, 3. Baskı, Paris 1921, s. 118. Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, Cemal Bali Akal (Der.), **Devlet Kuramı** içinde s. 193-211, Dost Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2018.

7 Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** s. 349.

8 Leon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri** (Çev.: Süheyp Derbil), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, s. 14. Abdülhak Kemal Yörük, **Hukuk Felsefesi Dersleri,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 253. Stéphane Pinon, **Le Positivisme Sociologiue: L'itiéraire De Léon Duguit,** Université Saint-Louis - Bruxelles - Revue interdisciplinaire d'études juridiques, C.: 2 S.: 67 2011, s. 75.

Duguit'nin görüşleri genel anlamda "sosyolojik pozitivizm" olarak tanımlanmakta,[9] devlet teorisi açısından ise "realist teori" olarak adlandırılıp, "kuvvet ve mücadele teorileri" içerisinde konumlandırılmaktadır.[10] Yazarın görüşlerine getirilen bu adlandırma ve sınıflandırmalar onun fikirlerinin esas hatlarını ortaya koyar. Bu noktada Duguit'nin fikirlerinin "sosyolojik" ve "pozitivist" yanı Comte ile başlayan bilimsel pozitivist yaklaşımın bir tezahürü olmakla birlikte bunun yanında Durkheim gibi sosyologların geliştirdiği sosyolojik kavramların hukuk ve devlet teorisine uygulanması da teorinin sosyolojik yanını teşkil eder.[11] Duguit'nin, Durkheim'in "toplumsal işbölümü" teorisinden hareketle geliştirdiği[12] "sosyal dayanışma" fikri ve idare edenler ile idare edilenler arasındaki ayrım çerçevesinde gelişen toplumsal iktidar mücadeleleri bağlamında ele aldığı devlet kavramı ise "kuvvet ve mücadele teorileri" içerisine dâhil edilebilecek bir devlet teorisini meydana getirir.

Duguit'nin devlet teorisinin başlangıç noktası, insanın toplumsallığı ve bu toplumsallık yoluyla ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan bir dayanışma teşkil etmeleridir. Bu noktada ilk olarak devlet ile toplumun birbirinden ayrıldığı görülür ve bu yaklaşım sosyolojinin de temel aldığı bir yaklaşımdır. Duguit'ye göre insan hiçbir zaman birey olarak var olmamıştır, devamlı toplumsal bir yaşantının içerisindedir ki zaten hak dediğimiz olgu da bu toplumsal yaşantı içerisinde diğer insanlarla girişilen ilişkinin bir ürünüdür. Devlet ise bu toplumsal yaşantı içerisinde meydana gelen birtakım olguların neticesinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Durkheim'ın işbölümü teorisi burada kendine bir yer edinerek bu toplumsal yaşantının gereği olarak sürdürülmesi ve geliştirilmesi gereken bir olgu olarak kabul edilir. Buna göre insanların toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde gidermesi amacıyla toplumsal bir işbölümü meydana gelmekte ve böylece toplum içerisinde bir sosyal dayanışma oluşmaktadır. Bu dayanışmanın devamlılığı ve gelişimi ise toplum içerisinde şekillenen sosyal normlar ile sağlanmaktadır.

Devletin ortaya çıkması sürecinde karşımıza çıkan ilk toplumsal olgu işbölümü iken bir diğer olgu işbölümü neticesinde gelişen bireysel faaliyetlerin bir şekilde yol açtığı, yönetenler ve yönetilenler temelinde gerçekleşen bir tür toplumsal tabakalaşmadır.[13] Geniş anlamda devlet kavramı da yönetilenler ile yöne-

---

9 Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi,** s. 294.

10 Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri Cilt I**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Bası, İstanbul 1959, s. 51, 60. Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** s. 329.

11 Hamide Topçuoğlu, **Hukuk Sosyolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 69.

12 Stéphane Pinon, **Le Positivisme Sociologiue: L'itiéraire De Léon Duguit,** s. 73. Pinon, Duguit'nin "*l'État, le droit objectif et la loi positive*" adlı eserinde Durkheim'ın "Toplumsal İşbölümü" adlı eserine on doğrudan atfın olduğunu aktarır.

13 Duguit'nin bu bağlamdaki görüşleri devletin varlığını insanlar arasındaki bir iktidar mücadelesine dayandırmaktadır. Aydan Ömür Surlu, **Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı,** s. 117.

tenler arasındaki bu ayrıma dayanmaktadır.[14] Duguit bu noktada toplumsal tabakalaşmaya neyin yol açtığı hususunda bir açıklamada bulunmasa da ilkellerde bu durumun fiziki güç üstünlüğünden kaynaklandığını fakat başka üstünlüklerin de bu durumu sağlayabileceğini ifade etmektedir.[15] Duguit'nin bu konuda benimsediği pozisyon ve bahsettiği hususlar, klasik sosyolojinin toplumsal tabakalaşmaya dair teorileri ile paraleldir.[16] Bir grup insanın, fiziki olabileceği gibi, dini, ekonomik, siyasi veya askeri, çeşitli iktidar ağları içerisinde sağladıkları üstünlük neticesinde toplumsal konulardaki iradelerini, diğerlerine kabul ettirmeleri idare edenler ile idare edilenler arasındaki bu ayrımı doğurmaktadır.[17] İşte devlet dediğimiz iktidar örgütlenmesi de Duguit'ye göre bu noktada ortaya çıkmaktadır.[18]

Duguit'nin devleti tanımlarken başvurduğu bir diğer kavram ise yine olgulardan yola çıkarak, devletin faaliyetlerinin gözlemlenmesi neticesinde vardığı kamu hizmetleridir. Duguit'ye göre içeriği zamanın şartlarına ve diğer başka değişkenlere göre farklılaşan kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve böylece sosyal dayanışmanın sağlanması devletin esas görevidir.

Toparlayacak olursak devlet Duguit'ye göre, toplumsal işbölümü sonucunda bir şekilde ortaya çıkan idare edenler ve edilenler farklılaşmasında, idare edenlerin yine toplumsal işbölümünden kaynaklanan sosyal dayanışmanın devamını ve gelişimini sağlayacak şekilde kamu hizmetlerini yürütmek noktasındaki iradelerinin, idare edilenlerin iradelerine üstünlük kurmasından başka bir şey değildir. Kavramsal olarak ise devlet, geniş anlamda her toplumda var olan yönetilen ile yöneten ayrımına denk düşerken modern terminolojide bu siyasi farklılaşmanın belirli bir derecede gelişmeye ve kompleksliğe eriştiği halleri işaret etmektedir.[19] Bu tanım neticesinde, Duguit'nin benimsediği metodoloji de dikkate alındığında devletin ne olmadığı ortaya çıkmaktadır. Döneminin yaygın kabul görmüş birçok kavramını, olgusal olarak gözleme tabi tutulamayacakları için reddeden Duguit'ye göre bu tanımda verilen olguların dışındaki şeyler metafizik birer öge olarak devleti tanımlamaya yaramadığı gibi aksine bir tanımda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Devletlerin insan iradelerinden ayrı ve onları aşan bir iradesi

14 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, 2. Baskı, Paris 1921, s. 394.

15 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** s. 394. Okandan, Duguit'nin özellikle iktisadi iktidarın bu tabakalaşmaya yol açtığını ifade ettiğini aktarmakla birlikte, fiziki kuvvetin yanında *manevi, dini, fikri, iktisadi ve siyasi* iktidarların da bu tabakalaşmaya yol açabileceğini ifade etmektedir. Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri Cilt II**, s. 946. Benzer bir ifade için bkz. Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** s. 343.

16 Bryan S. Turner, **Klasik Sosyoloji,** İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 343-359.

17 Duguit aynı zamanda bu durumun kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağına da işaret etmektedir. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** s. 395.

18 Yılmaz Günal, **Duguit ve Devlet Nazariyesi,** s. 286.

19 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** s. 395.

mevcut değildir, bu noktada milli bir iradenin varlığından söz etmek mümkün olmayacaktır. Gerçekte olan bazı insanlarının iradelerinin devlete izafe edilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla devletlerin üstün iradelerinden bahsedilemeyeceği üzere egemenlik gibi bir sıfatı haiz olmaları da mümkün değildir. Egemenlik gibi, kaynağını başka hiçbir yerden almayan, kendinden kaynaklı bir iktidarın varlığı metafizik bir husus olduğundan bilimsel olarak bu kavramın kabulü mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak, kendisine bir irade atfedilemeyen devletin üstün kılacağı bir iradesinin olmamasından yola çıkarak kendine özgü, mutlak bir iktidarının olması mümkün olmadığından ona bir kişilik atfetmek de mümkün değildir ve devletin onu yönetenlerden ayrı bir kişiliğinin olduğundan da bahsetmeye imkân yoktur.[20] Dolayısıyla Duguit'de devlet dediğimiz yapı tamamıyla idare edenler ile idare edilenleri teşkil eden gerçek kişiler arasındaki iktidar ilişkilerine indirgenir.[21]

II. DUGUİT'YE GÖRE EGEMENLİK KAVRAMI

Egemenlik kavramı, devletin batıdaki hukuki-siyasi kavramsallaşma sürecinde ortaya çıkmış öznel bir iktidarı betimlemektedir[22] ve genel olarak kavramsallaşmanın başlangıcı kabul edilen ve kavramın sınırlarını çizen Bodin'den itibaren ele alınır.[23] Bodin'den başlayarak tarihsel süreç içerisinde anlamını bulan modern bir kavram olarak egemenlik, devletin esas unsurlarından biri olarak sayılmakta,[24] hatta modern devleti modern yapan unsurun egemenlik olduğu ileri sürülmektedir.[25] Öte yandan görece yakın zamanda değişen yaklaşımlar ile devletin esaslı unsuru olarak egemenlik kavramı yerine "devlet iktidarı" gibi farklı kavramların kullanılmaya başlandığı[26] ve egemenlik kavramını terk etme eğiliminin geliştiği[27] gözlemlenmektedir. Ortaya çıkan bu değişimin temelinde egemenlik kavramının kendisini yaratan tarihsel süreçten bağımsız düşünülemeyecek yapısı nedeniyle

---

20 Aydan Ömür Surlu, **Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı,** s. 118.

21 Emeric Travers, **Complexification Sociale Et Effacement De La Souveraineté Chez Léon Duguit,** Revue Française d'Histoire des Idées Politiques, S.: 19, 2019, s. 197.

22 Ali Murat Özdemir, Abdurrahman Saygılı, H. Gökçe Zabunoğlu, Aynur Demirli, Ebubekir Aykut, Ezgi Nur Türkoğlu Karacova, Göksu Uğurlu, Ozan Giray Şahin, **Genel Kamu Hukuku - Kuramsal Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Kuramsal yaklaşım, 1. Baskı, Ankara 2019, s. 115.

23 Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2014, s. 64 vd.

24 Birden Güngören Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, s. 134 vd.

25 Gérard Mairet, **Egemenlik İlkesi: Modern İktidarın Tarihi ve Temelleri** (çev.: Murat Eşen)**,** Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 9-10.

26 Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri Cilt II**, s. 909 vd. Duguit de bu durumu tespit etmiş ve bir terminolojik belirsizliği varlığını ifade etmiştir. Bkz. Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 379. Benzer yönde, kavramın farklı dillerde kullanımları ve terminolojik belirsizlik için bkz. Olivier Beaud, **Egemenlik**, **Güç, İktidar,** Siyaset Felsefesi Sözlüğü (Philippe Raynaud, Stéphane Rials (Yay. Haz.) içinde, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 271.

27 Olivier Beaud, **Egemenlik**, **Güç, İktidar,** s. 271.

yeni iktidar ilişkilerine uygulanmasının zorluğu ve egemenliğin toplumsal iktidar ilişkileri ile bağdaştırılamayan mutlaklık gibi unsurlara sahip olması, egemenlik üzerine yapılan çalışmaların her birinin farklı bir tanım getirmek suretiyle onu anlamlandırmayı zorlaştıracak bir literatür meydana getirilmeleri gibi nedenler yer almaktadır.

Bu kavramsal karmaşanın ve kavramı günümüze tatbik etmenin zorluklarının farkında olan Duguit de öncelikle kavramı kullanırken neyi kastettiğine açıklık getirmiş ve devamında kavramın geliştiği tarihsel süreci ele alarak tanımlamaya girişmiştir. Ona göre her ne kadar bu kavram metafizik bir temele dayanması neticesinde kabul edilebilir olmasa da kavramın tarihsel gelişimi sosyal bir olgu olarak toplumsal dönüşümün önemli bir parçası olması hasebiyle önem arz eder.[28] Duguit egemenlik kavramını, *"... kamusal güç, devlet gücü, siyasi otorite..."* gibi terimlerle eş anlamlı olarak kullandığını, bunlar içerisinden egemenliğin en kısa ve kullanışlı olan olduğu için onu tercih ettiğini ifade etmektedir.[29] Kavramı bu şekilde yerine yerleştirdikten sonra egemenliğin bir tür *irade* olduğunu ifade eder.[30] İradeyi de fizik biliminin en temel kavramı olan enerji ile bir tutarak, aynı fizikte olduğu gibi potansiyel halde, yani henüz eyleme geçip sonuçlar doğurmamış bir halde bulunan bir iradenin, enerjinin kinetik hale geçişi gibi eyleme geçişi tetikleyen, kendinden kaynaklanan bir amaç ile birlikte eyleme dönüşmesiyle açıklar. İradi eylemin değerini belirleyen öncelikli unsurun da kinetik hale geçişi sağlayan bu amaç olduğundan bahseder.[31] İradeyi bu şekilde açıkladıktan sonra egemenliğin de bir tür irade olduğunu fakat diğer iradelerden onu ayıran bazı hususların olduğu ifade edilir.[32] Buna göre egemenlik *"... kendinden başka hiçbir şey tarafından belirlenemeyen, ... eylem alanını ve konusunu kendisi belirleyen..."* bir iradedir, egemenlik iradesi mutlak, bölünmez ve devredilmez bir ilk güçtür.[33] Diğer iradeler önünde mutlak bir üstünlüğü vardır, bu noktada egemenin

---

28 Emeric Travers, **Complexification Sociale Et Effacement De La Souveraineté Chez Léon Duguit,** s. 192. Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 380.

29 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 379. Gözler de benzer bir kabulü benimsemiş görünmektedir. Bkz. Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları,** 12. Baskı, Bursa 2020, s. 162.

30 Egemenlik kavramının bir irade olarak kabul edilmesi, iktidar kavramının da bir iradenin başka iradelere karşı üstün kılınması hali olarak tanımlandığı anlayışlarla bağdaşmakta ve egemenlik ile iktidar kavramları arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

31 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 381-382.

32 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 383.

33 Duguit klasik doktrin içerisinde egemenliğin tanımını Esmein'den aktararak, egemenliğin bireysel iradelerin üzerinde yer alan ve doğal olarak herhangi bir üstün veya rakip güç tanımayan, içte ve dışta iki veçhesi olan bir kavram olarak ele alındığını ifade etmektedir. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II,** s. 108. Duguit'nin burada aktardığı egemenliğin unsurları, Bodin'in ortaya koyduğu ve Bodin'den beri kabul edilen unsurlardır. Bu unsurlar artık her genel kamu hukuku ve anayasa hukuku ders kitabında yer aldığı üzere içerikleri genel olarak bilindiğinden ve yazının esas konusu Duguit'nin bunlara getirdiği eleştiriler olduğundan burada bunlara değinmeye gerek duyulma-

hakları vardır ama iradesini sınırlayacağı için bir yükümlülüğünün olması mümkün değildir.[34] Duguit'nin burada yer verdiği egemenliğin vasıfları, sosyal birer olgu olarak önem arz etmeleri nedeniyle aktarılmakla birlikte Duguit'ye göre bu nitelemelerle birlikte egemenlik kavramı *"... somut gerçekliğe yabancı ve bugün çökmekte olan metafizik bir yapıdır..."*.[35]

Duguit egemenliğin vasıflarından bu şekilde bahsettikten sonra egemenliğin kaynağı sorununa da değinir. Diğer bütün iradelerden üstün bir irade nasıl var olabilir ve bu üstünlüğünün kaynağı nedir sorusunu ve bu sorulara verilen cevapları ele alır. Egemenliğin, insani bir iradenin başka bir insani iradeden üstün olmasının tanrısal unsurlara başvurmadan açıklanamayacağını ifade eder.[36] Bu noktada "tabiatüstü tanrısal hak" ve "dolaylı tanrısal hak" olarak adlandırdığı kuramları aktarır. Bu kuramlardan ilkine göre egemen iradenin kaynağı doğrudan tanrıdır ve bu iradeyi diğer iradelere üstün kılan onun tanrıdan kaynaklanan bu hakka dayanmasıdır.[37] "Dolaylı tanrısal hak" kuramında ise egemen iradenin kaynağı yine tanrısal olmakla birlikte bu iradenin kullanılması için yöneticiler yetkilendirilmiştir. Burada iktidarın ilkesi ve yetkisi olarak da yapılan ikili ayrım Ortaçağ'dan itibaren Roma'dan günümüze gelen *potestas* ve *auctoritas* kavramları ile karşılanmış ve Paulus'un "*omnis potestas a deo*" deyişiyle ifade edilmiştir.[38] Dolayısıyla bu kuramda da egemen iradeyi üstün kılan onun tanrısal niteliğidir.[39] Bir diğer kuram ise modern egemenlik kuramı olarak da adlandırılan,[40] Duguit'nin "ulusal egemenlik öğretisi" dediği kuramdır.[41] Bu kuramı ortaya atanlar egemenliğin yeryüzüne indiğini yani bünyesindeki tanrısallıktan kurtulduğunu iddia ederler, zira Avrupa'da kilisenin iktidarının merkezi krallıklar lehine olarak kaybı neticesinde dünyevi bir iktidarı işaret eden kralın iktidarı üstünlük kazanmıştır ve

mıştır. Duguit'nin bu unsurları nasıl aktardığına bkz. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II**, s. 118-125. Léon Duguit, **Manuel de Droit Public Français - I - Manuel de Droit Constitutionnel**, Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, Paris, 1907, s. 126-134. Fakat belirtmek gerekir ki egemenliğin klasik tanımındaki unsurların uluslararası hukuk bağlamında kara parçaları dışında, açık denizlerde uygulanması, egemenliğin sürekliliği ve devredilmez niteliği açısından mümkün görünmemektedir. Bu noktada açık denizlerde egemenlik ile ilgili olarak bkz. Sezercan Bektaş, **Uluslararası Deniz Yatağının İşletilmesi ve Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi,** Legem Yayıncılık, Ankara 2017, s. 64 vd.

34 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 383-387.

35 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 384. Aydan Ömür Surlu, **Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı,** s. 119.

36 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I**, s. 409.

37 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 388. Abdurrahman Saygılı, **Kutsal Canavar Devlet,** 3. Baskı, Ankara 2015, s. 136.

38 Abdurrahman Saygılı, **Kutsal Canavar Devlet,** s. 137.

39 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 391.

40 Abdurrahman Saygılı, **Kutsal Canavar Devlet,** s. 137.

41 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 391.

böylece egemenlik yukarıda sayılan unsurlarını haiz olmuştur.[42] Akabinde ise bu egemenlik kraldan ulusa geçmiş ve böylece ulusal egemenlik dediğimiz kavram ortaya çıkmıştır. Fakat Duguit'ye göre ulusal egemenlik öğretisinin ortaya koyduğu egemenlik anlayışı da kendinden önceki kuramlardan farklı değildir, zira burada olan sadece tanrısal hakkın önce krala, kraldan da ulusa geçmesinden ibarettir ve kavram bünyesindeki tanrısallıktan bir şey kaybetmemiştir.[43] Egemenliğin kralın kişiliğinden ulusa aktarımı, nihayetinde egemen iradenin sahibi olacak bir kişiliğin yaratımını zorunlu kılmış ve böylece kendini oluşturan bireylerden fazlası olarak ayrı bir irade teşkil eden ulusal irade, ulus-devletin kişiliğinde hayat bulmuştur. Böylece kurmaca bir şekilde devletin tüzel kişiliği oluşturulmuş olmaktadır. Duguit'ye göre "ulusal egemenlik, devletin kişiliği" gibi kavramlar yüzyıllar boyunca krallara atfedilen tanrısal gücün ulusa atfedilmesinden başka bir yenilik getirmemektedir. Bu haliyle bu kuram da bir dogmaya dayandığı üzere metafizik bir yapı teşkil etmekte gerçekle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır.[44] Ulusun kendisini oluşturan bireylerden farklı bir iradesinin olduğu fikri hiçbir gerçekliğe dayanmadığı gibi, bir iradenin başka bir iradeye neden üstün olduğunu açıklayacak herhangi bir pozitif açıklama da mümkün değildir.[45] Ulus, Duguit'ye göre sosyal bir olgu olarak vardır ve bir insanlar grubundan fazlasıdır fakat bu hal ona bir kişilik ve irade atfetmeye el vermemektedir.[46] Duguit son olarak bu ulusal egemenlik dogmasının yavaş yavaş önemini kaybettiğine işaret etmekle birlikte, bu dogmanın yerini başka birinin almayacağını söylemenin de mümkün olmadığını ifade etmektedir.[47]

III. DUGUİT'YE GÖRE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN EGEMENLİK

Egemenlik teorisi genelde iç egemenlik ve dış egemenlik olarak ayrılarak incelenmekte, iç egemenlikle devletin ülkesi veya vatandaşları üzerindeki iktidarı kastedilirken, dış egemenlikte ise devletlerin diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle girdiği iktidar ilişkileri kastedilmektedir.[48] Duguit de bu ayrımı benimsemiş görünmekte ve iç egemenliğin akabinde devletlerin dış egemenliğine ilişkin görüşlerini ortaya koymuş ve yine egemenlik kavramının uluslararası ilişkiler

42 Abdurrahman Saygılı, **Kutsal Canavar Devlet,** s. 137.

43 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 391.

44 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 393-395.

45 Emeric Travers, **Complexification Sociale Et Effacement De La Souveraineté Chez Léon Duguit,** s. 197. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** s. 409.

46 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 392.

47 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 395.

48 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II,** s. 108. Andrew Heywood, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları** (Çev.: Fahri Bakırcı), Felix Kitap, 5. Baskı, Ankara 2020, s. 91. Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları,** s. 162-164.

bakımından da kabulünün mümkün olmadığını belirtip bu hususta eleştirilerde bulunmuştur.[49] Duguit'nin bu eleştirileri egemen ve eşit devletler arasındaki münasebetleri konu edinen bir hukuk sisteminin var olup olamayacağı üzerine ortaya atılmış iki temel uluslararası hukuk teorisine yöneliktir.

Bu teorilerden ilki Duguit'nin Fransız hukukçuların benimsediğini ifade ettiği teoridir. Buna göre uluslararası düzenin eşit ve egemen süjeleri olan devletler aynı gerçek kişiler gibi özgür ve özerktirler. Devletlerin bu özgürlükleri, diğer devletlerle çeşitli münasebetlere girmeyi de kapsar. Bu noktada devletler, diğer devletlerin de bu özgürlüklere sahip olabilmeleri için birbirlerinin özgürlüklerine saygı duymalı ve bu özgürlüklere aykırı hareket etmemelidir. Bu nedenle devletler, aralarında gerçekleştirdikleri sözleşme ilişkilerinde sözlerini tutmalıdırlar. Duguit, bu teorinin devletlerin diğer devletlerin özgürlüklerine saygı bağlamında kendi iradelerini sözleriyle sınırlamaları ile egemenlik fikrinin bağdaşmadığının farkında olduğunu ve bu çelişkiyi giderip bu iki teoriyi bağdaştırmaya çalıştığını ifade eder.[50] Bu iki teoriyi bağdaştırmayı mümkün kılan "*sic rebus stantibus"* ilkesi olmuştur. Bu ilkenin benimsenmesi ile devletlerin sözleşmeleri ile bağlandıkları durumun değiştiğinden bahisle bu sözlerini tutmamalarının yolu açılmakta ve devletler egemen kalmayı sürdürebilmesi mümkün olmaktadır. Duguit'ye göre şartların değişip değişmediği hususundaki değerlendirmeyi yapma kudretini yetkisini haiz olan devletlerin, menfaatleri başka yönde olduğu hallerde bu ilkeye dayanarak sözleşmeyle bağlanmaktan kurtulabilmektedir ki bu hal hukukun doğasındaki zorlayıcı unsurun bertaraf edilmesidir.[51] Bu neticede ortaya atılan teori bir uluslararası hukuk var etmek adına temeli çürük bir hukuki yapı inşa etmiştir.[52] Bu noktada Duguit'nin önermesi bu bağdaşmaz unsurları uzlaştırma çabasından vazgeçilmesi ve uluslararası bir hukukun varlığına imkân vermeyen egemenlikten vazgeçilmesidir.[53]

İkinci teori ise Jellinek'in ortaya attığı ve daha sonra çoğunlukla Alman teorisyenler tarafından benimsenen[54] "kendi kendini sınırlama" görüşüdür. Bu görüşe göre uluslararası hukuk, süjeleri olan egemen devletlerin birbirleriyle girdikle-

---

49 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 396. Haşim Özpolat, **Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Yıl 2017, Cilt 23, Sayı 2, s. 161.

50 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 398. Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 67. Duguit eserinde devletlerin nasıl olup da bir sözleşmeyle gerçek anlamda bağlanabileceğini sorarak bu durum ile egemenlik teorisi arasındaki çelişkiye de işaret etmektedir. Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II,** s. 118.

51 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 398-399.

52 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 399.

53 Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 67. Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 68.

54 Birden Güngören Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2020, s. 150.

ri ilişkiler dâhilinde kendi iradeleriyle egemenliklerini sınırlamaları ile mümkün olmaktadır.[55] Devletler *içten gelen bir sınırlama* ile egemenliklerini sınırlamakta ve böylece uluslararası hukukun gereklerine uyarken aynı zamanda egemen kalabilmektedirler.[56] Bu teoriye göre uluslararası hukuku var eden devletlerin bu hukuka uyma iradeleridir.[57] Bu teori egemenlik kavramının devletlerin kendilerini sınırlandıran bir iradeye tabi olduğu bir durumla bağdaşmadığının farkındadır ve esasında bu problemi çözmek için geliştirilmiştir.[58] Fakat Duguit'ye göre bu teori her ne kadar ustaca inşa edilmiş olsa da açık bir safsatayı barındırmaktadır.[59] Bu teori mümkün kılmak istediği uluslararası hukuku çok zayıf bir temel üzerine inşa etmektedir.[60] Zira Duguit'ye göre *"... gönüllü bir bağımlılık gerçek bir bağımlılık değildir..."*, devletler bu halde, hukuk kurallarına uyup uymama iradesi kendi ellerinde olduğundan, menfaatleri gerektirdiği zaman uluslararası hukuk kurallarına uymayabilecektir.[61]

SONUÇ

Duguit'nin egemenlik üzerine düşünceleri, kendinden sonraki teorisyenleri oldukça etkilemiştir. Döneminin hâkim görüşlerine getirdiği eleştiriler, oldukça şiddetli karşılıklar bulmuş ve böylece Duguit'nin eleştirdiği kavramları yeniden tartışmaya açmıştır. Her ne kadar Duguit'nin kamu hukuku teorisinde "yıkıcı" bir etki yarattığından bahisle bu eleştiriler olumsuzlansa da unutulmamalıdır ki bir alanda gelişimin sağlanması ve meselelere yeni açıklamaların getirilmesi her zaman için önce hâkim olanın yıkılmasını gerekmektedir. Duguit'nin yarattığı etkinin de bu açıdan bakıldığında ne kadar önemli olduğu, Duguit sonrasında kamu hukuku alanında ortaya atılan yeni teoriler göz önüne alındığında daha açık bir şekilde görünecektir.[62] Egemenlik kavramı özelinde ise kavramın metafizik yanını vurgulayan eleştiriler, yerinde birer eleştiri olarak kavramın tarihsel süreç içerisinde, bünyesindeki kutsallığı ve aşkın yapısını daima koruduğunu ve ulusal egemenlik fikri ile de bu halin her ne kadar aksi iddia edilse de devam ettiğini ortaya

55 Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, s. 153-154.

56 Léon Duguit, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II,** s. 118. Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 68.

57 Enver Bozkurt, Yasin Poyraz, Selcan Erdal, **Devletler Hukuku,** Legem Yayıncılık, 10. Baskı, Ankara 2018, s. 17. Ömer İlhan Akipek, **Devletler Hukuku Birinci Kitap,** İstiklal Matbaası, Ankara 1963, s. 45. Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, s. 154.

58 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 399. Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, s. 153-154.

59 Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 68-69.

60 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 399.

61 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 399. Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 69. Teoriye getirilen bu eleştiri oldukça yaygındır. Bkz. Ömer İlhan Akipek, **Devletler Hukuku Birinci Kitap,** s. 46. Enver Bozkurt, **Devletler Hukuku,** s. 17. Bulgan'a göre Jellinek de teorinin hukuku aşan yönünün farkındadır. Bkz. Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, s. 151.

62 Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** s. 330.

sermekte ve bu yöndeki eleştirilere önderlik etmektedir. Kavramın kullanımından tümden vazgeçilmesini teklif eden Duguit'ye göre egemenlik zaten pratikte var olan bir unsur değildir. O halde yapılması gereken pratikte var olmayan bu unsurdan vazgeçmektir ki ancak bu halde bir kamu hukukunun ve uluslararası hukukun kurulması mümkün olacaktır.[63] Uluslararası hukuk ile egemenliği bağdaştırmak adına ortaya atılan teoriler ise bu iki kavramı bağdaştırmayı başaramamıştır.[64] Duguit bu görüşünü *"... Egemenlik kavramının ölümünü tamamlamalıdır. O ölmüştür ama öyle ölüler vardır ki öldürülmek ister..."* ifadesiyle aktarmaktadır.[65] Öte yandan Duguit'nin kamu hukukuna yaptığı bir diğer önemli katkı benimsediği sosyolojik yaklaşım ile ortaya koyduğu devlet teorisidir. Bu teoriye dair Güriz *"... bireyci devlet görüşünden sosyal hukuk devleti anlayışına geçişte önemli ve yararlı bir fonksiyon ifa ettiği söylenebilir..."* demektedir.[66]

63 Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 68.

64 Léon Duguit, **Egemenlik ve Özgürlük**, s. 400.

65 Léon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri,** s. 68.

66 Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi,** s. 308.

KAYNAKÇA

Akal, Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2014.

Akbay, Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1958.

Akipek, Ömer İlhan, **Devletler Hukuku Birinci Kitap,** İstiklal Matbaası, Ankara 1963.

Beaud, Olivier, **Egemenlik**, **Güç, İktidar,** Siyaset Felsefesi Sözlüğü (Philippe Raynaud, Stéphane Rials (Yay. Haz.) içinde, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.

Bektaş, Sezercan, **Uluslararası Deniz Yatağının İşletilmesi ve Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi,** Legem Yayıncılık, Ankara 2017.

Bozkurt, Enver- Poyraz, Yasin- Erdal, Selcan, **Devletler Hukuku,** Legem Yayıncılık, 10. Baskı, Ankara 2018.

Duguit, Léon, **Egemenlik ve Özgürlük**, Cemal Bali Akal (Der.), Devlet Kuramı içinde s. 193-211, Dost Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2018.

Duguit, Léon, **Kamu Hukuku Dersleri** (Çev.: Süheyp Derbil), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.

Duguit, Léon, **Manuel de Droit Public Français - I - Manuel de Droit Constitutionnel**, Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, Paris, 1907.

Duguit, Léon, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt I,** Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, 2. Baskı, Paris 1921.

Duguit, Léon, **Traité de Droit Constitutionnel Cilt II,** Ancienne Librairie Fontemoing & Cie, 3. Baskı, Paris 1921.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları,** 12. Baskı, Bursa 2020.

Günal, Yılmaz, **Duguit ve Devlet Nazariyesi,** Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.: 19, S.: 02, 1964.

Güngören Bulgan, Birden, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2020.

Güriz, Adnan, **Hukuk Felsefesi,** Siyasal Kitabevi, 14. Baskı, Ankara 2019.

Heywood, Andrew, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları** (Çev.: Fahri Bakırcı), Felix Kitap, 5. Baskı, Ankara 2020.

Mairet, Gérard, **Egemenlik İlkesi: Modern İktidarın Tarihi ve Temelleri** (çev.: Murat Eşen)**,** Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Okandan, Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Bası, İstanbul 1959.

Özdemir, Ali Murat- Saygılı, Abdurrahman- Zabunoğlu, H. Gökçe- Demirli, Aynur- Aykut, Ebubekir- Türkoğlu Karacova, Ezgi Nur- Uğurlu, Göksu- Şahin, Ozan Giray, **Genel Kamu Hukuku - Kuramsal Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Kuramsal yaklaşım, 1. Baskı, Ankara 2019.

Özpolat, Haşim, **Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Yıl 2017, Cilt 23, Sayı 2, s. 143- 166.

Pinon, Stéphane, **Le Positivisme Sociologiue: L'itiéraire De Léon Duguit,** Université Saint-Louis - Bruxelles - Revue interdisciplinaire d'études juridiques, C.: 2 S.: 67 2011, s. 69-93.

Saygılı, Abdurrahman, **Kutsal Canavar Devlet,** 3. Baskı, Ankara 2015.

Surlu, Aydan Ömür, **Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı**, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 2009, Cilt 13, Sayı 3-4, s. 107 - 132.

Topçuoğlu, Hamide, **Hukuk Sosyolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

Travers, Emeric, **Complexification Sociale Et Effacement De La Souveraineté Chez Léon Duguit,** Revue Française d'Histoire des Idées Politiques, S.: 19, 2019, s. 191-221.

Turner, Bryan S., **Klasik Sosyoloji,** İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015.

Yörük, Abdülhak Kemal, **Hukuk Felsefesi Dersleri,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958.